

Finlands krig som mandomsprov

av Olof Santesson

TITEL:

Finland 1944. Krig, samhälle, känslolandskap

FÖRFATTARE:

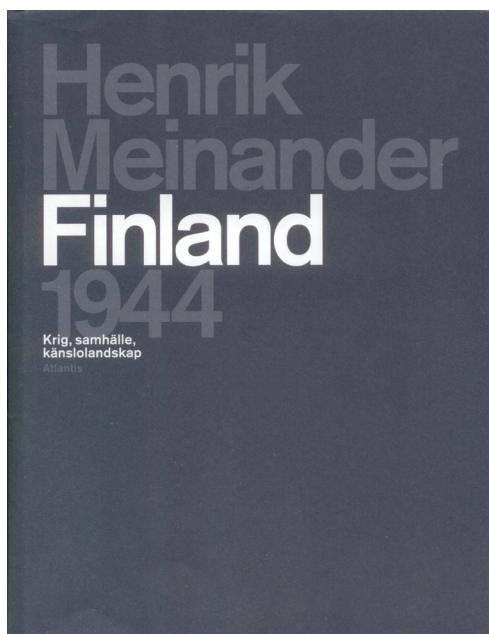
Henrik Meinander

FÖRLAG:

Söderströms–Atlantis, Bookwell, Borgå 2009

KRIGEN SLUTADE förvisso i förluster för Finland. Men landet knäcktes inte. Det drog istället nytta av det kalla krigets tudelade världsordning som gav det marknader i både väst och öst. Minnena av stridshandlingarna blev ett dramatiskt kapitel i den stora nationella berättelsen. Med rätta upplevdes de som den unga republikens mandomsprov. Så bidrar Henrik Meinander i några nyckelformuleringar till förståelsen av hur vårt östra grannland hanterar sina minnen.

Författaren, professor i historia vid Helsingfors universitet, har bakom sig en bred produktion gällande nutidshistorien, bl a skrev han om självständighetstiden i fjärde delen av bokverket *Finlands historia* (1999). Där hade såväl vinterkriget 1939–1940 som fortsättningskriget 1941–1944 sin givna plats. Krigsårens Finland är sällan avlägset för en finsk historiker, och Meinander har nu tagit sig för att skildra händelserna i *Finland 1944* i en bok med samma namn. Det handlar om det år då

vi uppfattar landets lyckliga öde säkerställes.

I *Finland 1944* betraktar författaren det skedda med den moderne historikerns kritiska distans till en tidigare generations tolkningar av ett heroiskt skede. Han konstaterar när det gäller Fortsättningskriget att man för att gestalta det som ett mandomsprov fick det till att Finland hade fört ett eget försvarskrig. Detta hävdades, skriver han, med ”stor emfas” både under den av den sovjetiske segraren framtvingade krigsansvarighetsprocessen och 1950-talets

memoarer och historieverk, de senare trots tungt vägande kritik mot den sk separat-krigstesen.

Att fackhistorikerna sedan 1960-talet har påvisat det tyska vapenbrödraskapets avgörande betydelse för den finska krigföringen har knappast rubbat en uppfattning som alltjämt spelar en roll i landets offentlighet, anser Meinander. I vilket läger han själv befinner sig behöver man inte tveka om.

Men huvudmotivet för den nya boken är inte att komma åt en nationell myt. Som en del av sina forskarkolleger på olika håll tycker Meinander att det finns alldeles för mycket specialisering bland krigshistoriker. Han vill bemöta vad han kallar för forskningsfältets fragmentering med att sammanfoga existerande kunskap till en syntes om Finlands och Östersjöregionens roll i andra världskrigets slutfas.

Bokens tolv kapitel, ett för varje månad, ger en levande känsla av tidens människor och de beslut som de hade att fatta. Här skildras lugnet före stormen, krigsårens censur, levnadsvillkor, krigsfångars tillvaro, akademisk forskning, underhållning, hanteringen av stupade (mönstergill), och efter striderna soldaternas hemvändande, planhushållning, babyboom, fylleri, yttersta vänsterns utträde ur fångelse med revanschambitioner och bildandet av kommunistpartiet och paraplyorganisationen folkdemokraterna DFFF.

Allt bidrar till att ge en mer mättad bild än i mången konventionell historieskrivning om olika inslag i den samtidigt pågående militärpolitiska utvecklingen: de tre stora bombningarna av Helsingfors i februari, havererade fredstrevare i mars, och efter de avgörande drabbningarna i juni-juli, bytet Ryti-Mannerheim på presidentposten i augusti, vapenstillståndsförhandlingarna i september, det framtvingade Lapplands-

kriget i oktober, upplösningen av skyddskårerna, upptäckten av vapengömmor och hanteringen av dem som benämndes krigsansvariga.

Bokens kulmen nås förstås ändå i skildringen av de dramatiska sommarveckorna på slagfälten runt Viborg med finska avvärningsframgångar som svenska politiker numera brukar säga rörde även Sverige och säkrade dess skyddade läge. Meinander är här utmärkt tydlig i sina värderingar av orsaker, verkan och de enskilda beslutsfattarnas betydelse.

Vad som känns som ett nytt grepp är författarens koppling mellan fortsättningskrigets slutfas och de krigshandlingar som samtidigt pågick söder om Finska viken.

Ett viktigt påpekande är att Hitler när det gällde Finland inte saknade realism och förmåga att bedöma läget. Han insåg att finnarna försökte finna en väg ut ur kriget. Det måste förhindras. Med sina 3,8 miljoner invånare var Finland visserligen bara en småstat med begränsade resurser, men i Berlins perspektiv sommaren 1944 var landet den allt hårdare ansatta nazistregimens militärt viktigaste bundsförvant.

Läget närmast söder om Finland hade allvarligt försämrats i och med att de sovjetiska trupperna i januari brutit Leningrads belägring. Tyskarna pressades tillbaka, men i slutet av mars hade de lyckats stabilisera läget i förberedda ställningar – i dagligt tal Narvafronten.

Genom att hålla emot här hoppades Hitler kunna hålla Finland kvar i kriget. Mannerheim å sin sida kände behovet av att agera försiktigt i fredsfrågan så länge tyska arméer stod både vid Finska viken och i finska Lappland. Sambandet har sällan eller aldrig nämnts i otaliga skildringar av fortsättningskrigets sista månader; det passar inte särskilt väl in i den finska självbilden av det ensamma landets sista strid.

Meinander talar om historiedebattens blinda fläck.

Vilka var då Stalins krigsmål när han den 9-10 juni släppte loss den sovjetiska ställningen mot de finska trupperna på Karelska näset och därefter mot de förband som alltså jämt behärskade stora områden i Fjärrkarelen?

I bästa fall kunde det kanske räcka med att landet fick utstå vad som hände på slagfältet. Meinander lägger något av en huvudvikt vid att de "tre stora", Roosevelt, Churchill och Stalin, vid sitt möte i Teheran i november 1943 inte hade räknat in Finland bland de fiendestater som skulle avkrävas ovillkorlig kapitulation.

De finska fredskontakterna under förvåren hade å andra sidan visat att Stalin ställde hårda krav: främst återgång till 1940 års gränser (med Viborg oåterkalleligen förlorat), finsk demobilisering och krigsskadestånd. Förhandlaren Paasikivi rekommenderade att budet antogs, vilket Mannerheim också kunde överväga, men regeringen visste att riksdagen inte skulle gå med på det. Det fanns dessutom en sovjetisk tilläggslista med krav på Åland och Sveaborg och i praktiken ett lydstatsförhållande som dock aldrig presenterades.

Finlands nej i april fick inte oväntat Stalins ton att hårdna. Det var svårt för finarna att inte misstänka att Sovjetunionen nu i alla fall krävde nationens totala kapitulation. Meinander konstaterar själv, möjligen i polemik mot sin egen tes om de sedan Teheran begränsade sovjetiska krigsmålen, att diktatorn hade gett order om att hans trupper skulle tränga fram till Kymmene älv, 1743 års gräns. Därifrån kunde man hota och om det behövdes erövra södra Finlands befolkningscentra.

Sovjetunionen var redo att tillfoga Tyskland och dess bundsförvanter ett avgörande nederlag som för gott skulle rensa det

egna landet från angripare. Avsikten var att Finland skulle anfallas tio dagar före den flera gånger större sovjetiska operation *Bagrations* som rev upp ett stort håll i den tyska frontlinjen i Vitryssland och efterhand drev bort tyskarna från Finska vikens södra strand.

Och när väl storanfallet kom den 10 juni efter uppmjukande eld den 9:e, vem i ansvarig ställning kunde kalkylera med att fienden skulle nöja sig en militär kapitulation på stridsfältet? 1808 hade tsar Alexander endast tänkt påtvinga Sverige Napoleons kontinentalsystem men, när hans armé snabbt fick kontrollen över stora delar av Finland tog han chansen att lägga beslag på landet. Tillfället gör om inte tjuven så i alla fall erövraren.

Inledningen av storstriderna blev hur som helst förfärande. Ett långt ställningskrig hade trubbat av finska armén. Den kastades tillbaka från ställning efter ställning under delvis panikartade former. Hos unga åldersklasser saknades spår av vinterkrigets sisu. Efter tio dagars strider föll Viborg. Av de trupper som först mötte eldstormen deserterade enligt Meinanders siffror de tre första veckorna en tredjedel eller miste av andra skäl kontakten med sitt truppförband.

Huvudansvaret för att soldaterna var dåligt förberedda och föga stridsdugliga lägger författaren på cheferna vid fronten och den högsta militära ledningen i S:t Michel.

Det fattiga landets stora brister i utrustningen kunde högkvarteret inte göra mycket åt. Underrättelsetjänsten vill Meinander heller inte lasta för att den missade den sovjetiska offensiven, även de långt bättre försedda tyskarna vilseleddes vid denna tid flera gånger. Däremot klandrar han högkvarteret för att sakna en plan för ett genomtänkt tillbakadragande och försvar på djupet.

Mannerheim, generalstabschefen Heinrichs och operativa ledningen (Airo, Paasonen) borde ha tagit tillvara tyskarnas erfarenheter av kraften i sovjetiska anfall och sett behovet av framför allt pansarvärnsvapen. Sådana av tyskarna levererade vapen fanns, men de låg i förråd. Av sekretesskäl ville tyskarna inte att de delades ut till frontförbanden före en sovjetisk storoffensiv.

Ett särskilt problem var att marskalken saknade erfarenhet av och intresse för modern stabsmetodik. Han bestämde själv på tu man hand med Airo och andra. ”Det är således uppenbart att Mannerheims oförmåga att analysera tillgänglig information och dra rätta slutsatser av detta bidrog till sammanbrottet”, lyder författarens bistra omdöme.

Samtidigt med Viborgs fall startade en andra offensiv mot de finska trupperna i Fjärrkarelen.

Men nu inträffade något som efter de inledande svåra bakslaget för finnarna nästan liknade ett under. Bilden av enheter som hade trasats sönder, flytt och kollapsat byttes mot sin motsats, när beslutsamma finska förband under två veckors rasande strider lyckades bromsa upp den sovjetiska offensiven i Viborgregionen.

Det fanns dock förklaringar till vad som skedde vid Tienhaara, Tali och Ihantala, namn som efteråt förknippas med hjältemodig finsk kamp.

Meinander pekar på att Mannerheims senfärdighet att ge upp Fjärrkarelen som förhandlingspant hade det goda med sig att det hindrade tre infanteridivisioner plus några brigader från att dras in i den första paniken. Nu anlände de först sedan den av Mannerheim tillsatte chefen, generallöjtnanten Oesch, hade lyckats börja bringa reda i leden. De kunde därmed bidra till att ytterligare staga upp fronten och någorlunda jämna ut styrkeförhållandena.

Till detta kom att Hitler på en vädjan av Mannerheim avbröt det vapenembargo som hade varit följden av vårens finska trevare i Moskva om vapenvila. Inom en vecka anlände ett antal stormkanoner till Finlands enda svaga pansardivision plus tusentals pansarnävar. Några dagar senare landade tyska flygförband och sattes genast in i striderna. Efter ytterligare en vecka förstärktes fronten med tyska förband, en stormkanonbrigad (i praktiken bataljon) och en reducerad infanteridivision. Meinander skriver att de tyska insatserna ”i vissa fall blev nästan avgörande”.

Författaren kunde kanske också ha nämnt betydelsen av att den finska ledningen gav upp en serie desperata motströtar, där pansardivisionens jägarförband och en handfull stormkanoner gick i täten, med det övermäktiga målet att inringa flera pansarstarka sovjetiska gardesdivisioner i mottin. Med istället segt försvar, understött av samlat artilleri i en aldrig tidigare skådad omfattning, lyckades man till sist fånga upp de sovjetiska anfällen. Stalin började flytta över trupper till huvudskådeplatsen i Vitryssland.

Medan de tyska trupperna hastigt fick dras tillbaka över Finska viken för att stödja den vacklande fronten i Estland fortsatte visserligen strider i sydöst längs Vuoksen ytterligare någon vecka och under reträtten från Fjärrkarelen ända in i augusti. I det senare fallet tycks Stalin av prestigeskäl velat återta varje tum av sovjetisk mark, vilket ledde till totalt nederlag för två sovjetiska divisioner. Men på Viborgavsnittet var det över som man på senare tid döpte till en avvärjningsseger.

Finland hade hållit stånd. Inte heller Meinander med sin kyliga forskarblick undgår uttryck av beundran för vad finska trupper, när de tog sig samman, åstadkom på slagfältet.

Återstod den politiska upplösningen av kriget som Meinander skildrar med nog så dramatisk inlevelse. För att säkerställa den tyska hjälpen hade president Ryti personligen lovat att Finland skulle fortsätta kriget vid Tysklands sida. Det var en list, han band inte sitt land, och avgick för att ersättas av Mannerheim som president med den uppenbara uppgiften att föra Finland ur kriget.

Marskalken tog tre långa veckor på sig för att ta steget till samtal med den sovjetiska ledningen, vilket de otåliga bl a i Sverige kritiserade. Ett skäl till dröjsmålet var att han ville försäkra sig om att inte tyska trupper, eventuellt med viss finsk hjälp, skulle tillgripa en väpnad kupp. Förhandlingarna, när de väl kom till stånd, blev precis så svåra som man kunde befara. Sovjetunionen stod fast vid alla sina tidigare krav utom när det gäller krigsskadeståndet som halverades. Värst för finnarna var nog att sovjetarmén etablerade sig i Porkkala nära Helsingfors.

I uppgörelsen, träffad i avvaktan på slutlig fred, ingick att den tyska armén inte skulle finnas kvar i Finland. Finnarna försökte undvika att ta upp strid med tidigare tyska vapenbröder, men den allierade kontrollkommission under generalöverste Zjdanov som hade installerat sig i Helsingfors framtvingade ännu en insats, Lapplandskriget med umbäranden för civilbefolkningen.

Fylleri bland trupperna höljde denna gång inte armén med ära. Det fanns annat som kastar en tyngre skugga över Finlands krig. Det gäller hanteringen av krigsfångarna. Meinander framhåller i sin bok de forskningsprojekt som har utförts av arkivmannen Lars Westerlund och bl a resultatet i en rapport och en antologi med bidrag från ryska, norska och tyska forskare.¹

Liksom Sovjetunionen tillämpade inte Finland Genèvekonventionen. Av 64 000 sovjetiska krigsfångar 1941–1944 överför-

des 21 000 till tyskarna som arbetskraft. Bland fångarna dog 30 procent i finsk hand mot 20 procent i tysk hand i Finland. I tyska läger i Norge avled en lägre andel – kanske 10–13 procent. En förklaring till den lägre tyska siffran kan enligt Westerlund vara att tyskarna övertog arbetsföra fångar, medan finnarna tog hand om sårade och sjuka – dock inte med de egna militärsjukhusens standard. De finska lägren var större, vilket ökade smittspridning.

Förplågnaden var på en låg nivå, det här var en tid då finnarna själva inte hade gott om mat och var beroende av import från Tyskland med bundsförvanter. Men Westerlunds bild är att finska officerare inte vinnlade sig om att fångarna skulle överleva. Ansvaret för fångarnas umbäranden vilar givetvis i sista hand på den finska ledningen och Mannerheim, vad man än sedan tror om marskalkens möjligheter att överblicka krigsföringen i alla dess aspekter.

Den rikhaltiga finska krigslitteraturen har mest ägnats åt vapenbragder. Det betyder inte att fasorna i fånglägren glömdes bort. Ansvariga dömdes till straff. Före Westerlunds forskning publicerades exempelvis nära tjugo år tidigare en rapport vid Åbo Akademi.²

Sådant man inte gärna minns hör också till det skede av drama och anspänning som Henrik Meinander så skickligt har låtit läsaren återuppleva.

Författaren lämnar oss med Finland i begynnelsen av det skede 1944–1949 som har kallats farans år. Kriget var äntligen över. Men landet hade att genomleva en hård ideologiskt och inrikespolitisk kamp, innan de finska kommunisterna (folkdemokraterna) trängdes tillbaka i riksdagsval. Moskva accepterade också den 1948 överenskomna VSB-pakten (Vänskap, bistånd och samarbete) som ett långsiktigt säkerhetspolitiskt arrangemang och valde

att inte ”sovjetisera” landet i motsats till vad som skedde i Centraleuropa. Men det är en annan historia – kanske för samme framstående historiker.

Recensenten var utrikesredaktör i *Dagens Nyheter* 1973–1998. Han är ledamot av KKrVA.

Noter

1. Hanski, Raija: *Behandlingen av krigsfångar under vinter- och fortsättningskriget*. En folkrättslig studie, Åbo Akademi 1990.
2. Westerlund, Lars (red): *POW Deaths and People handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–55*. A Research Report by the Finnish National Archives, Oy Nord Print Ab, Helsinki 2008; Westerlund, Lars (red): *Prisoners of War and Internees*. A Book of Articles by the National Archives, Oy Nord Print Ab, Helsinki 2008.